

لیکدانه‌وهی به‌ستین له ده‌قی شیعریدا: به‌راوردی به‌ره‌می شیرکۆ بی‌کەس و ئەحمەد شاملوو به‌نموونه

لوقمان ره‌ئووف^۱؛ هاشم ئەمین (تویژه‌ری به‌رپرس)^۲

نوع مقاله: مقاله پژوهشی؛ تاریخ دریافت: ۱۵ فروردین ۱۳۹۹؛ تاریخ پذیرش: ۲۸ شهریور ۱۳۹۹؛ صص ۲۲۱-۲۴۵

DOI: <https://www.doi.org/10.34785/J013.2020.929>

کورتە

چکیده

این پژوهش تحلیلی درباره بافت متن شعری است. بافت شامل تمام اطلاعات موجود بین گوینده و شنونده است که به وسیله آن‌ها معنای کلمه‌ها آشکار می‌شود؛ یا محیطی زبان‌شناسانه است که در آن واژه، اصطلاح و جمله قرار دارد؛ یا این‌که مجموعه‌ای از روش‌هاست که گفت‌وگو را احاطه کرده است. نقش بافت آشکارسازی معنای دال‌ها است؛ به عبارت دیگر بافت متن خود تبدیل به دال دیگری می‌شود که از دال‌های عادی ساخته می‌شود؛ زیرا بافت خود متنی معنایی می‌سازد و بر نتیجه‌ی معناها یا مکانیزم متن تأثیر می‌گذارد؛ در واقع بافتی که متضمن معنای واژه است، بافتی ذهنی است که بعداً به زبان ملحق می‌شود، نه به صحبت کردن. چنین دیدگاهی متفاوت با نظر سوسور است. زیرا از دیدگاه وی، یک مرحله جنس زبان و مرحله‌ی دیگر جنس صحبت کردن نقش ایفا می‌کنند. بافت‌هایی که به عنوان اساس این پژوهش در نظر گرفته شده‌اند، آن نوع بافت‌هایی هستند که وان دایک تعیین کرده است. علت انتخاب وان دایک هم این است که طبقه‌بندی وی به مراتب از متن‌های دیگر برای تحقیق و پژوهش گسترده‌تر است. پژوهش حاضر از دو بخش تشکیل شده است: در بخش اول نخست مفهوم و تعریف متن ارائه شده است، سپس مفهوم و تعریف بافت، در ادامه نیز دیدگاه‌های مختلف ارائه شده‌اند. در انتهای این بخش نیز از اهمیت و ارزش بافت سخن به میان آمده است. در بخش دوم انواع مختلف بافت در متن، همراه با نمونه‌های لازم و تحلیل بافت‌ها بر اساس معنایی که آن بافت ارائه می‌نماید، مشخص شده‌اند.

ئەم لیکۆلینە‌وهیە کارکردنە له سەر کۆنتیکستی ده‌قی شیعرێ. بەو پێیە کۆنتیکست بریتیە لەو رێ‌وه‌یە کە بە هۆی رێکەوتن لە نێوان قسە‌کەر و گوێگردا دە‌بێتە هۆکار بۆ ئاشکراکردنی مانای وشە‌کان، یان ژینگە‌یە‌کی زمانە‌وانییە و بە وشە و دە‌ستە‌واژە و رسته دە‌وره دراوه؛ یا خود کۆمە‌لیک بارە کە دە‌وری قسە‌کردنی داوه. لەم سۆنگە‌شە‌وه کار لە سەر دیاری‌کردنی ئەو مانایە دە‌کات کە دالە‌کان لەم رێ‌وه‌وه دە‌یە‌خشن. بە مانایە‌کی تر، رێ‌وه‌ی کۆنتیکست دە‌بێتە‌وه بە دال‌یکی تر کە لە سەر دالە ئاساییە‌کان دروست دە‌بێتە‌وه؛ چونکە خودی کۆنتیکست تیکستی‌کی مانایی دروست دە‌کات و کاریگە‌ری دە‌بێت لە سەر ئە‌نجامی مانا‌کان، یان میکانیزمی دە‌قه‌کە، بەو پێیە ئەو کۆنتیکستی‌کە مانای وشە‌کە دیاری دە‌کات، کۆنتیکستی زینییە دواتر پە‌یوه‌ست دە‌بێت بە زمانە‌وه، نە‌ک قسە‌وه. بە‌مه‌ش، لە‌گە‌ڵ سۆسۆر جیا‌واژه، چونکە لەم روانگە‌وه لای سۆسۆر جاریک رە‌گە‌زی زمان، جاریک رە‌گە‌زی قسە‌کردن رۆل دە‌گێ‌رن. جۆری ئەو کۆنتیکستی‌کە کرانە‌ته‌ بنە‌مای ئەم لیکۆلینە‌وه‌یە، ئەو جۆرانە‌ی کۆنتیکستن کە فان دایک دیاری کردوون. هۆکاری هە‌لبژاردنی فان دایکیش ئە‌وه‌یە کە پۆ‌لینە‌ندییە‌کە‌ی له‌وانی تر فراوانتره بۆ کار لە‌سه‌رکردن. ئەم لیکۆلینە‌وه‌یە پیک‌هاتوو له دوو به‌ش: له به‌شی یه‌که‌مه‌دا کار له سەر چه‌مک و پیناسه‌ی تیکست کراره، دواتر قسه له سەر چه‌مک و پیناسه‌ی کۆنتیکست کراره و بۆ‌چوونه جیا‌واژه‌کان خراونه‌ته‌ روو؛ دواتر باس له گرنگی و بایه‌خی کۆنتیکست کراره. له به‌شی دووه‌مه‌دا جۆره‌کانی کۆنتیکست له ده‌قدا دیاری کران، له‌گە‌ڵ هینانه‌وه‌ی نمونه‌ی پێ‌ویست و شی‌کردنه‌وه‌ی کۆنتیکسته‌کان، به‌پێی ئەو مانایە‌ی کە کۆنتیکسته‌کە ده‌یگه‌یه‌نیت.

واژگان کلیدی: متن؛ بافت؛ معنا؛ کلمه؛ دال؛ مدلول.

وشه‌گه‌لی سه‌ره‌کی: تیکست؛ به‌ستین؛ مانا؛ وشه؛ دال؛ مه‌دللول.

۱- پێشه‌کی

۱-۱- چه‌مک و پیناسه‌ی تیکست

له‌ زمانه‌ی کوردیدا هه‌ر دوو وشه‌ی ده‌ق و تیکست به‌کار ده‌هێنرێت. وشه‌ی تیکست راسته‌وخۆ له‌ وشه‌ی «text» وه‌رگیراوه‌ و وشه‌ی ده‌قی له‌ زمانه‌ی کوردیدا، به‌ مانای بێ‌ که‌م‌زیاد، یان ساف و بێ‌ لۆج و قه‌د‌کراو دیت (هه‌ژار، ۱۳۶۹: ۳۲۴). له‌ راستیدا پیناسه‌ی شیوه‌کانی ده‌ق هه‌مه‌جۆرن؛ له‌ وانه‌ برین‌ک‌ ده‌لێت «به‌ دوا‌یه‌ ک‌دا هاتنیکی په‌یوه‌ستداری له‌ رسته‌‌کانه‌» (شبلنر، ۱۹۸۷: ۱۸۸). هه‌روه‌ها له‌ روان‌گه‌ی ناوه‌رۆ‌کیشه‌وه‌ ده‌لێت «کۆمه‌لێک دۆزی رێ‌ک‌خراوه‌ و په‌یوه‌ندی له‌ سه‌ر ب‌نه‌مای چه‌قیه‌تی ب‌ه‌ت و رسته‌ دروسته‌کات» (بیجری، ۱۴۱۳: ۱۰۸). هاروج پیتی وایه‌ ده‌ق «په‌یوه‌ستدارییه‌کی به‌رده‌وامی وشه‌سازی ده‌قه‌» (بیجری، ۱۴۱۳: ۱۰۶)؛ واته‌ ئه‌و ریزه‌ب‌ندییه‌ وشه‌بیه‌ی که‌ به‌هۆی یاسا ریزمانیه‌که‌وه‌ لیک‌ده‌دریت و ده‌ق به‌ره‌مه‌دیت. هالیدای ده‌لێت: «هه‌موو به‌دوا‌یه‌ ک‌دا هاتنیکی له‌ رسته‌‌کان، په‌یوه‌ندی دروست‌ده‌کات» (خه‌تابی، ۱۹۹۱: ۱۳۲).

له‌ روان‌گه‌ی رۆ‌خسار و ناوه‌رۆ‌کیشه‌وه‌ بریتیه‌ له‌ «هه‌موو گوزارشتیک که‌ رسته‌‌ده‌ربریت، یان له‌ سه‌ر کۆمه‌لێک په‌یوه‌ندی وه‌ستابیت» (ئه‌ل‌حه‌ناش، ۱۹۸۰: ۳۷۶). له‌ گه‌ل‌ ئه‌مه‌شدا ده‌قی ئه‌ده‌بی دیارده‌یه‌کی زمانه‌وانیه‌ و به‌پیتی بارت بونیادیکی داخراو نییه‌ له‌ ماناکان و زۆر لیک‌دانه‌وه‌ و راقه‌ هه‌ل‌ده‌گریت و ته‌نها ده‌قی قسه‌‌ده‌کات و نووسه‌ر به‌ره‌مه‌هێنه‌ری ده‌قه‌ و دوا‌ی به‌ره‌مه‌هێنانیش، په‌یوه‌ندییه‌که‌یان ده‌پچریت. لێ‌روه‌ مردنی نووسه‌ر و له‌دایک‌بوونی خۆینه‌ری راگه‌یان؛ بۆیه‌ ده‌ق گوزارشت له‌ خاوه‌نه‌که‌ی ناکات و ماده‌یه‌کی به‌ره‌مه‌هاتوو و کاریک‌ له‌ گه‌ل‌ خۆینه‌ردا ده‌کات، به‌پیتی هه‌ز و خواسته‌‌کان (ئه‌لسه‌عه‌نی، ۲۰۰۰: ۱۹). ده‌بیت ئه‌وه‌ش ب‌لێن له‌ راستیدا ده‌ق گوزارشت له‌ بێ‌ر و هه‌ست و هتدی نووسه‌ر ده‌کات، به‌لام‌ ته‌نها له‌ کات و ساتی نووسینه‌ی ده‌قه‌که‌دا و بێ‌ر‌کردنه‌وه‌ی نووسه‌ر، نه‌ک بریتی بێت له‌ نووسه‌ر. بۆ خۆینه‌ریش به‌ هه‌مان شیوه‌ بریتیه‌ له‌ خواست و توانستی لیک‌دانه‌وه‌ی خۆینه‌ر له‌و کات و ساته‌ی خۆینه‌نه‌وه‌که‌دا؛ چونکه‌ بۆ هه‌ر دوو حاڵه‌ته‌که‌ به‌پیتی گۆرینی کات و سات و توانسته‌‌کان، ئه‌وانیش ده‌گۆریت. یا کۆبسن ده‌لێت «ده‌قی ئه‌ده‌بی بریتیه‌ له‌و ده‌قه‌ی که‌ له‌ ده‌قه‌کانی تر جیا ده‌بیته‌وه‌، به‌ ره‌چاو‌کردنی توانای زمانه‌ی؛ واته‌ ده‌قیه‌که‌ به‌ها ئیستاتیکی و ئه‌ده‌بیه‌کانی زمان له‌ کارنامه‌ شیعریه‌کاندا له‌ خۆ ده‌گریت» (خه‌لیل و سه‌مادی، ۲۰۰۹: ۱۳)؛ یا خود ده‌ق «وته‌ی زمانیه‌ و له‌ خۆیدا شته‌‌کانی هه‌ل‌گرتوو» (فه‌زل، ۱۹۹۲: ۲۳۲).

کۆنتیکست به‌ مانا ته‌قلیدییه‌که‌ی، وه‌ک ئۆلمان ده‌لێت: «بریتیه‌ له‌ رێ‌ک‌خستنی ده‌ر‌پراوی وشه‌ و هه‌ل‌وێستی له‌و رێ‌ک‌خستنه‌» (۱۹۹۷: ۵۷). به‌پیتی شریف‌الجرجانی، ده‌ق ئه‌وه‌یه‌ که‌ رۆون بێت و به‌ رۆوکه‌شی مانایه‌ک بدات و وته‌که‌ش به‌ره‌و ئه‌و مانایه‌ به‌ریت، که‌ ده‌بیه‌خشیته‌، یان ئه‌وه‌یه‌ که‌ جگه‌ له‌ مانایه‌ک یان راقه‌یه‌ک له‌ خۆ ناگریت (ئه‌لزوبه‌یدی، ۲۰۰۸)؛ یا خود ده‌ق سه‌رچاوه‌یه‌که‌ ده‌لاله‌ت له‌ ده‌رخستنیکی، یان ده‌قیکی دیار، یان ده‌ر‌پراویک ده‌کات و له‌ گه‌ل‌ ئه‌وه‌شدا هه‌موو وشه‌یه‌ک ده‌لاله‌ت له‌ مانایه‌ک ده‌کات. «کۆنتیکست له‌ ره‌خنه‌ی کۆنیشدا ره‌گه‌زیکی هاوبه‌شی نیوان ره‌وانبیزی و ره‌خنه‌ بووه‌» (عیسا، ۲۰۰۴: ۷). په‌یوه‌ندییه‌کانی نیوان که‌ره‌سته‌کانی ده‌ق، به‌

دریژایی میژووی تیکست بوونی هه‌بووه و رۆلی گێراوه له گه‌یانندی مانای جۆراوجۆر. هه‌روه‌هاش، ئەم شروقه‌یهی خواره‌وه‌مان له به‌رده‌ستدایه و به‌و پێیه:

په‌یوه‌ندی کۆنتیکست و ده‌ق له‌وه‌دایه که کۆنتیکست جیاوازی له نێوان ده‌قی ئەده‌بی و هه‌بی تر له قسه‌ی ئاسایی ده‌کات، ئەویش له رینگه‌ی یه‌گرتنه‌وه؛ چونکه هه‌موو ده‌تیک ده‌بیت یه‌کیتی و یه‌گرتنیکه‌ی له نێوان ده‌قه‌دا له ناوچۆ و ئەو کۆنتیکسته‌ی که به‌شه‌کان به یه‌که‌وه ده‌به‌ستیت هه‌بیت، ئیدی له رینگه‌ی پیکهاته‌ زمانیه‌که‌وه، یان له رینگه‌ی کۆنتیکسته‌ی ده‌ره‌کی ده‌قه‌که‌وه بیت. (ئه‌لغویل، ۲۰۱۱: ۴۱)

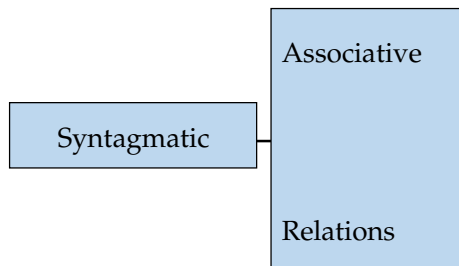
دواتر، له هه‌مان سه‌رچاوه‌دا رووبه‌رووی ئەم گوزاره‌یه ده‌بینه‌وه که «ده‌ق کوری کۆنتیکسته». له‌گه‌ڵ ئەمه‌شدا، ده‌ق کار له پینگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی ده‌کات. به پێچه‌وانه‌شه‌وه ده‌بیت؛ ئەمه‌ش به هۆی درک‌پیکردنی به‌کاره‌ینه‌ره‌که‌ی، یان خوێنه‌ره‌که‌وه. چونکه کاتیک خوێنه‌ر راقه‌ی واقیعی کۆمه‌لایه‌تی ده‌کات، ئەوا پالنه‌ریک به‌ره‌و ئەنجامی ده‌قه‌که‌ی ده‌بات، له‌گه‌ڵ تیگه‌شتن له ده‌ق له رینگه‌ی بۆچوونه‌کانیه‌وه.

۱-۲- چه‌مک و پیناسه‌ی کۆنتیکست

به پتی فه‌ره‌نگی *Petit Larousse* کۆنتیکست ناویکی لاتینییه به واتای کۆی ده‌ق دیت، که رسته یان کۆمه‌لێک وشه ده‌یگه‌یینن (لاروس، ۱۹۸۴: ۲۵۵). تیکست له لاتینیدا به مانای «چنین» به‌کاره‌ینه‌راوه؛ هه‌ندیک بۆ نووسین و هه‌ندیکه‌ی تر بۆ شیعریان په‌خشان به‌کاری ده‌هینن. به‌لام به‌پیتی وته‌ی میکرو رۆبیرت، «کۆنتیکست کۆی ده‌قه، که به ره‌گه‌زی زمانی ده‌وره دراوه، له پیناو تیگه‌یشتنیکه‌ی باشترا» (۱۹۸۲: ۲۲۰). هه‌روه‌ها «بریتییه له و رپه‌وه‌ی که ریکه‌وت له نێوان قسه‌که‌ر و گوێگردا هه‌یه و هۆکاره بۆ ئاشکراکردنی مانای وشه‌کان» (ئه‌لغویل، ۲۰۱۱: ۴۱). یا خود کۆنتیکست «بریتییه له ژینگه‌یه‌کی زمانی، که به وشه، یان ده‌سته‌واژه، یان رسته ده‌وره دراوه و پشت به کۆنتیکسته‌ی کۆمه‌لایه‌تی، هه‌لۆیستی ... ده‌به‌ستیت» (عیسا، ۲۰۰۸: ۱۱۱). ئەوه‌شمان له به‌رده‌ستدایه که کۆنتیکست یان به‌ستین «کۆمه‌لێک باره که ده‌وری قسه‌کردنی داوه» (خه‌لیل، ۲۰۰۷: ۸۲). کۆنتیکست ئەو مانایه دیاری ده‌کات که هه‌ندیک داله‌کان دیاری ده‌کهن؛ چونکه هه‌ندیکه‌ی تریان وه‌لاده‌نریت، یان کۆی داله‌کان له یه‌ک کاتدا. بێجگه له‌مه‌ش، هه‌ندی جار وشه‌یه‌ک ده‌توانیت رۆلی کۆنتیکست ببینیت.

کۆنتیکست کۆمه‌لێک تیکسته، که یه‌که‌یه‌کی پیکهاته‌یه‌ی دروست ده‌کهن و مانایه‌ک ده‌ده‌ن به ده‌سته‌وه. له پال ئەمه‌شدا، کۆنتیکست ژینگه‌یه‌کی زمانیه و له ناو ژینگه‌یه‌کی زمانه‌وانیدا، ئیدی وشه‌یه‌ک بیت یان رسته له چوارچێوه‌ی ره‌گه‌زه‌ زمانه‌وانیه‌که، یان نازمانیه‌که‌دا. هالیده‌ی ئاماژه به‌وه ده‌کات «کۆنتیکست ده‌قیکی تره، یان ده‌قی هه‌والی ده‌قه‌ بینه‌راوه‌که‌یه، وه‌ک پرديک وایه که لایه‌نه‌ زمانه‌وانیه‌که به ژینگه‌ ده‌ره‌کییه‌که‌وه ده‌به‌ستیت» (ئه‌لته‌لحی، ۱۴۲۳: ۵۱). «کۆنتیکست ژینگه‌ی قسه‌که‌یه، له‌گه‌ڵ ئەوه‌ی چوارده‌وری داوه» (فه‌تحي، ۱۹۸۶: ۲۰۱). «کۆنتیکست چه‌مکێکه ئاماژه به کۆمه‌لێک هۆکار ده‌کات و کاریگه‌ری ده‌بیت له سه‌ر ئاراسته‌ی ده‌ق، چ له‌رووی روخسار یان ناوه‌رۆک، ئیدی کۆنتیکسته‌که ئەده‌بی و کۆمه‌لایه‌تی و هتد بیت» (حیجازی، ۲۰۰۱: ۴۱).

له سه‌ره‌تادا و به‌ر له زانستی زمان، یان زانایانی زمانه‌وانی، رافه‌کاره‌کان بایه‌خیان به‌کۆنتیکستی داوه و به‌هۆکاریکی گرنگی لیکدانه‌وه‌ی ده‌ق و یه‌کلایی کردنه‌وه‌ی ماناکانیان داواوه. بیجگه‌ له‌مه‌ش، کۆنتیکستی له‌زانستی واتاناسیییه‌وه‌ له‌دایک بووه، که‌ بنچینه‌که‌ی زانستی زمانه‌وانیییه. هه‌ر بۆیه‌ له‌ سالی ۱۹۱۶ د و به‌بلا‌بوونه‌وه‌ی کتیبی چهند وانه‌یه‌ک له‌سه‌ر زمانناسیی گشتی سۆسیر، له‌لایه‌ک ده‌نگدانه‌وه‌یه‌کی باشی له‌زانستی زمان هه‌بووه، له‌لایه‌کی تریشه‌وه‌ جیاوازیی دروست کرد له‌نیوان ریبازی لیکۆلینه‌وه‌ی وه‌سفی و میژوویدا؛ به‌مه‌ش زانستی نوینی زمانی سه‌ری هه‌لدا و وه‌سفی ریباز و بونیادی زمانی به‌ئامانج و مه‌به‌ست ده‌زانی (ئه‌له‌ه‌ناش، ۱۰۴۱: ۱۰۱). ئه‌م کتیبه‌ش له‌سه‌ر چهند ره‌گه‌ز و بنچینه‌یه‌کی دووانه‌یی وه‌ک «زمان و وتن، هاوکاتی و ناوکاتی، کۆنتیکستی و ئیحائی، دال و مه‌دللول» له‌گه‌ل په‌یوه‌ندیی هه‌ریه‌که‌یان به‌وه‌ی تر و ده‌روه‌ی پیکهاتوهه (ئه‌لروباغ، ۱۴۰۶: ۲۵). له‌م سۆنگه‌به‌شه‌وه، یه‌کتربری ئاسۆیی و ئه‌ستوونی دروست کرد، له‌سه‌ر بنه‌مای په‌یوه‌ندیی کۆنتیکستی و ئیحائی (ئه‌له‌ه‌ناش، ۱۴۰۱: ۴۰).

«په‌یوه‌ندیییه‌کان و جیاوازییه‌کانی نیوان ره‌گه‌زه‌کانی زمان، له‌نیوان دوو بازنه‌ی جیاوازا ده‌خولینه‌وه و هه‌ر یه‌که‌شیان جوړیکی دیاریکراوی به‌ها به‌ره‌م ده‌هینیت» (سۆسیر، ۱۹۸۵: ۱۸۶). ئه‌م دوو بازنه‌ش له‌گه‌ل وینه‌ی چالاکیی زه‌ینی ده‌گونجیت، که‌ بریتین له‌بازنه‌ی په‌یوه‌ندیی کۆنتیکستی و ئیحائی. په‌یوه‌ندیی کۆنتیکستی په‌یوه‌ندییه‌کی ئاماده‌یییه‌ له‌سه‌ر دوو ره‌گه‌ز یان زیاتر وه‌ستاوه (۱۸۶). سۆسیر پیی وابه‌ «چه‌مکی کۆنتیکستی له‌سه‌ر تا‌که‌ وشه‌ جیبه‌جی نابیت؛ به‌لکوو له‌سه‌ر کۆمه‌لیک وشه‌ و یه‌که‌ی تیکه‌ل، ئیدی چه‌ندیک درێژ بیت، یان هه‌مه‌جوړی وشه‌ و به‌شه‌کانی رسته‌ و پرسته‌ی ته‌واوبن» (۱۸۶). هه‌روه‌هاش، ئه‌و کۆنتیکسته‌ی که‌ مانای وشه‌که‌ دیاری ده‌کات، کۆنتیکستی زه‌هنیه‌یه‌؛ دواتر په‌یوه‌ست ده‌بیت به‌ زمانه‌وه، نه‌ک قسه‌وه. به‌مه‌ش له‌گه‌ل سۆسیر جیاوازه‌؛ چونکه‌ لای سۆسیر جاریک ره‌گه‌زی زمان، جاریک ره‌گه‌زی قسه‌کردنه.

به‌لام په‌یوه‌ندیی ئیحائی له‌نیوان ژماره‌یه‌ک ره‌گه‌زدا، که‌ به‌ شیوه‌یه‌کی نااماده (غیابی) کۆ ده‌بیته‌وه، له‌ ئارادا نییه، جگه‌ له‌بیردا نه‌بیت که‌ له‌ ناو زنجیره‌یه‌کی خه‌پالیدا که‌ به‌ زۆر ئاماده‌ کراوه و ده‌رفه‌ته‌که‌ی له‌یاده‌وه‌ری دایه (۱۸۶). «هه‌موو وشه‌یه‌ک دابراو نییه، به‌لکوو له‌زه‌هندا تۆمار کراوه، له‌گه‌ل هه‌موو حاله‌ته‌کانی کۆنتیکستی» (بورکاوی، ۲۰۱۴: ۳۱). واته، ئه‌وه‌ی تۆمار کراوه له‌زه‌هندا قسه‌ نییه، به‌لکوو زمانه. له‌کتیبی تیۆریی زمان که‌ له‌ سالی ۱۹۳۴ د بلا‌و کراوه‌ته‌وه، بوهرل کارنامه‌ی هیمای زمانه‌وانیی چاره‌سه‌ر کرد و له‌وته‌یه‌کدا که‌ کورته‌که‌ی بریتیه‌ له‌وه‌ی که‌ ئامرازی هه‌ر یه‌که‌یان کارنامه‌ی تایبه‌تی خو‌ی هه‌یه‌ و به‌ جیاوازییان، جیاوازیی تایبه‌ت به‌ خو‌ی دروست

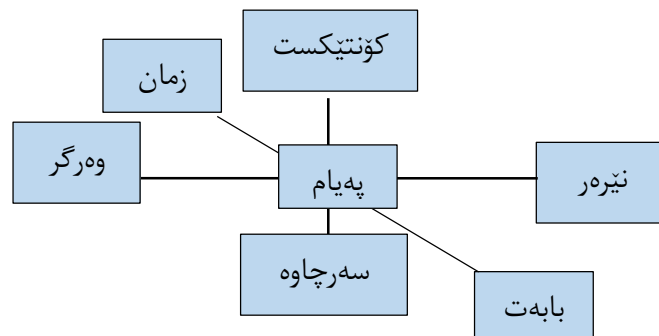
ده کات، لیره وه تیۆرییه که ی به تیۆری هۆکار، یان ئیراده ناسرا. به پیتی ئەم تیۆرییهش هیمای زمانهوانی یه کیک له م کارنامه ی ههیه:

۱- کارنامه ی گوزارشت کردن سه بارهت به قسه کهر؛

۲- کارنامه ی وه لامدانه وه سه بارهت به گوینگر؛

۳- کارنامه ی روون کردنه وه سه بارهت به به شیک گوزارشتی لی ده کات.

به ده ره له مهش، یا کوپسن له هیلکارییه کی تایبه تدا ئەم کارنامه ی دیاری کردوه. له ناو ئەم کارنامه شدا کۆنتیکست گرنگی و بابه خی خوی ههیه. بۆیه کۆنتیکست به هه مان شیوه، کارنامه ی زمانیه و زمان ئەدای ده کات.

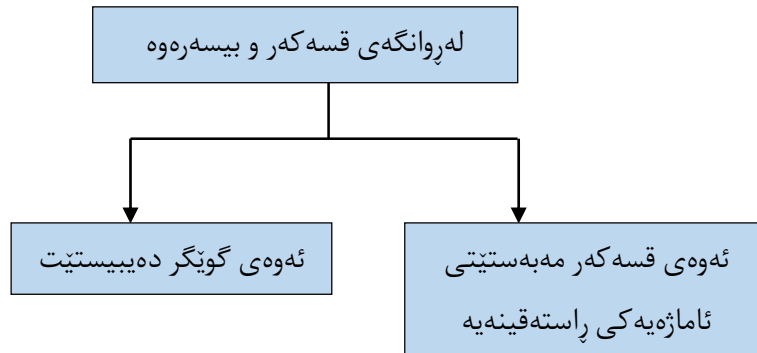
کۆنتیکست ده بیته کارنامه یه کی سه رچاوه یی بۆ بیسه ر و سه رچاوه یه کی گوزارشتی بۆ نیره (زه یفوللا، ۱۹۲۴: ۱۷۷)، چونکه کۆی په یامه که له م کۆنتیکسته دا جی ده کاته وه و مه بهسته که ی ده گه یه نیت، یان هۆکاره بۆ تیگه یاندنی ئاشکرا و نا ئاشکرای به رامبه ر.

مالینۆفسکی (۱۸۸۱-۱۹۴۲)، زانای مرۆفناسیی کۆمه لایه تی، هه ولی دا وشه ی سه ره خو و رسته ی دا براو له یه کیک له زمانه سه ره تاییه کان وه ربگیریت بۆ ئینگلیزی. له گه ل ئه وه ی وشه کان مانایان هه یه، به لام له به ستین و کۆنتیکستدا به هه مان شیواز وه ک یه ک مانایی ده مینیته وه، بۆیه زمانی زیندو بوونی نابیت، ئە گه ر مامه له له گه ل ئەم زمانه مردووانه دا بکات، چونکه له کۆنتیکستی داده مالیت. مالینۆفسکی له باره ی کۆنتیکسته وه ده لیت «وته و هه لویتسه په یوه ستن به یه که وه و له یه کتری دانابرین، کۆنتیکستیش هه لویتسه دهستی لی هه ل ناگری، له پیناو تیگه یشتنی ده ر براوه کان» (عیزهت، ۱۹۷۱: ۲۲). کۆنتیکست په یوه ست ده بیت به ژینگه و فره ه نگی و ئاستی رو شنبیری و سروشته وه. فیرت پیتی وابه کۆنتیکست هه لویتسه و ئاراسته یه کی پراگماتییه و ده ورو به ر رو لی هه یه له سه ر مانای کۆنتیکستی. ئەم کۆنتیکستی هه لویتسه ی که فیرت باسی ده کات، بریتیه له «ریکخستنی وشه کان و جو ریک له په یوه ندیی نارێزمانی له نیوان وشه کانی رسته دا دروست ده کات؛ به م پیه ش ریکخستن بریتیه له په یوه ندیی له خو وه ی وشه ی زمانیک له گه ل وشه کانی تر دا» (عومه ر، ۱۴۰۲: ۷۴).

تیۆری کۆنتیکست به ردی بنچینه ی قوتابخانه ی زمانه وانیی کۆمه لایه تییه، که فیرت-ی به ریتانی داينا و قوتابخانه ی لهندهن به په رپه وی کۆنتیکستی ناسرا، که تییدا جه ختی له سه ر

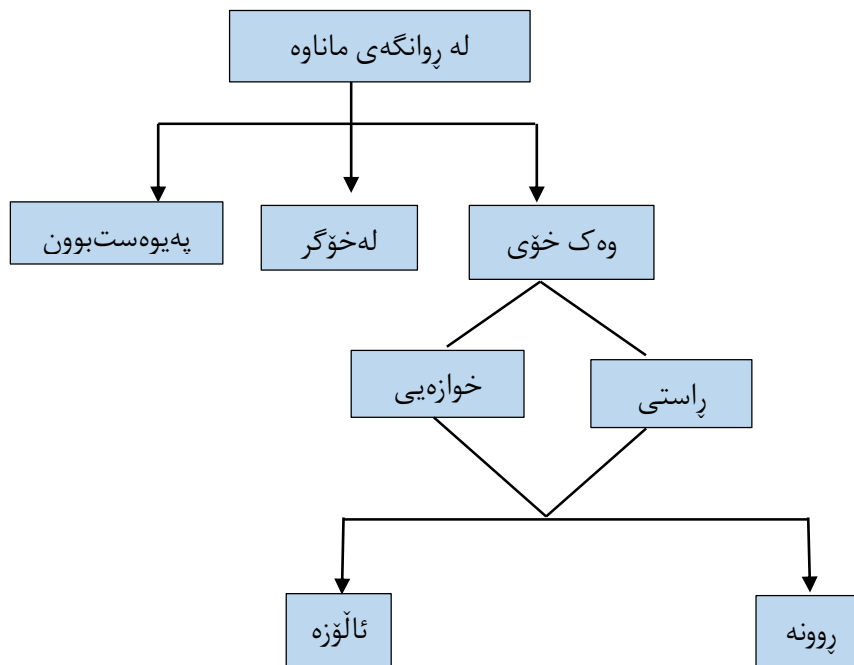
کارنامه‌ی کۆمه‌لایه‌تی زمان ده‌کرده‌وه (۷۴). بۆیه له سه‌ر بنه‌مای ئەم بنچینه‌یه، ئەگەر تیۆری کۆنتیکست به‌زانستی (حکمه) جیه‌جی بکریت، ئەوا بنچینه‌ی سه‌ره‌کیی زانستی مانایه؛ واته کۆمه‌لیک سیمای تیگه‌یشتنه و به‌پیی بونیاتی تایه‌تی مانا، نیشانه‌ی دروست ده‌کات (براکیک، ۱۹۷۴: ۴۳). به‌م شیوازه:

۱- مه‌به‌ست له‌ قسه‌کردن، نووسین: هه‌ر که‌سیک مه‌به‌ستی قسه‌که‌ر، یان نووسه‌ری زانی، ئەوا ده‌توانیت دوا‌ی خواست و ماناکه‌ی بکه‌ویت.

۲- زانینی حال‌ی قسه‌که‌ر: هه‌ر که‌سیک قسه‌که‌ری ناسی، به‌ئاسانی ده‌توانیت له‌ په‌یامه‌که‌شی بگات.

۳- زانینی حال‌ی گوینگر: ده‌بیت زمانی به‌رامبه‌ر بزانیته، له‌ پیناو گه‌یاندن.

۳-۱- گرنگی و پیگه‌ی کۆنتیکست

له‌به‌ر ئەوه‌ی کۆنتیکست بووه‌ته‌یه‌کیک له‌ کارنامه‌کانی زمان و رۆلی هه‌یه له‌ سه‌ر مانا و مه‌دلوه‌له‌کانی ده‌ق، بۆیه‌گرنگی و بایه‌خی خۆی هه‌م له‌ سه‌ر ده‌ق، هه‌م خۆینه‌ر هه‌یه، به‌پیی کات

و سهردهمه جیاوازه‌کان. سه‌بارت به بایه‌خ و گرنگی کۆنتیکست و به‌هاکه‌ی، سۆسیر ده‌لێت «ئه‌گەر وشه‌ بخرێته کۆنتیکستیکه‌وه، به‌ها وه‌ناگرێت، مه‌گەر به‌ هۆی ئه‌وه‌ی له‌ گه‌ل رابردوودا، یان له‌ داهاتوو، یان له‌ هه‌ر دووکیان یه‌ کده‌ گرێت» (۱۹۸۵: ۱۸۶). وشه‌کان له‌ رێگه‌ی وشه‌کانی تر و به‌ پێی کات و سهردهمه‌کان و له‌ ناو رێه‌وی کۆنتیکستدا رۆل و بایه‌خیان ده‌رده‌که‌ویت. جورج فیندرس باسی له‌ گرنگی کۆنتیکست کردوو و پێی وایه‌ کۆنتیکست یان به‌ستین و ته‌نراوه‌ چه‌ندمانایی یان کارنامه‌یی ناهیلێت؛ به‌و پێیه‌ی ده‌بیته‌ هۆکاری یه‌ کلایی که‌روه‌ و دیاری کردنی مانا و ده‌لێت «وشه‌یه‌ که‌ له‌ یه‌ ککاتدا چه‌ند مانابه‌ کی هه‌یه‌، به‌لام ئه‌وه‌ی گرنکه‌، ته‌نزا ئه‌و مانابه‌یه‌ که‌ کۆنتیکسته‌ که‌ مه‌به‌ستیه‌تی» (۲۳۸). هه‌روه‌ها ده‌لێت «ئه‌وه‌ی له‌ هه‌موو حاله‌ته‌کاندا به‌های وشه‌ دیاری ده‌ کات کۆنتیکسته‌؛ چونکه‌ وشه‌ چه‌ندین جار و له‌ باری جیاوازا به‌ کاردیت و مانای کاتی ده‌به‌خشیت، به‌لام ئه‌وه‌ کۆنتیکسته‌ به‌هایه‌ کی به‌ سهردا ده‌سه‌پینیت، سهره‌رای ئه‌و مانا هه‌موو‌جۆر و جیاوازانیه‌ی که‌ ده‌یگه‌یه‌نیت. به‌ستین وشه‌ رزگار ده‌ کات له‌ مانا‌کانی رابردوو، که‌ له‌ یاده‌وه‌ریدا که‌ له‌ که‌ بوون؛ هه‌روه‌ها به‌های ئیستایی بۆ ده‌سته‌به‌ر ده‌کات» (سۆسیر، ۱۹۸۵: ۱۸۶). هه‌روه‌ها ده‌لێت «هه‌موو وشه‌یه‌ که‌ له‌ کاتی به‌ کاره‌ینانیدا به‌ به‌ها کاتییه‌ که‌ی ده‌وله‌مه‌ند ده‌ کریت» (فیندریس، ۱۹۸۵: ۲۳۱).

لای قان دایک به‌ کاره‌ینانی زمان به‌ ده‌سه‌ هینراویکی تایه‌ت نییه‌، به‌ لکوو به‌ شیکه‌ له‌ کارلێکه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ که‌، چونکه‌ له‌ کاتی به‌ کاره‌ینانیدا کار له‌ سه‌ر زمان ده‌ کریت؛ بۆیه‌ گرنگی به‌ کۆنتیکست داوه‌. به‌ گشتی، کۆنتیکست رۆل و پێگه‌ی له‌ سه‌ر مانا و گه‌یاندنی مه‌به‌ست به‌رامبه‌ر هه‌یه‌، له‌ وانه‌:

۱- دیاری کردنی مانای مه‌به‌ستداری وشه‌ له‌ رسته‌یه‌ کدا، چونکه‌ له‌ ده‌ره‌وه‌ی کۆنتیکستدا مانای نییه‌؛

۲- وتراوه‌ «بۆ هه‌موو پله‌ و پێگه‌یه‌ که‌ وته‌یه‌ که‌ هه‌یه‌»، له‌ بنچینه‌دا بۆ کۆنتیکست به‌ کارهاتوووه‌؛

۳- به‌ وردی دیاری کردنی مانا‌کان و به‌های وشه‌کان؛

۴- کۆنتیکست به‌ردی بناغه‌ی زانستی مانابه‌؛

۵- دابه‌ش کردنی رۆل و مانا‌کان و هه‌ست کردن به‌ گرنگی که‌ره‌سته‌کان له‌ رسته‌دا.

۲- جۆره‌کانی کۆنتیکست له‌ ده‌قی شیعریدا

به‌ گشتی کۆنتیکست، به‌ستین یاخو ته‌نراوه‌ چه‌ند ئاراسته‌ و جۆری لێ به‌ره‌مه‌دیت. جۆره‌کانی کۆنتیکست لای قان دایک (۲۰۰۰: ۲۲۷) بریتین له‌:

۱-۲- کۆنتیکستی پراگماتیکی

به‌ پێی ئه‌م جۆره‌ کۆنتیکسته‌، سه‌رکه‌وتنی کار و مه‌به‌ست، تاکه‌ پێوه‌ری خسته‌نرووی راستیه‌یه‌ کانه‌، بۆیه‌ ئه‌و مانابه‌ی که‌ له‌ رێگه‌ی کۆنتیکسته‌وه‌ به‌ره‌مه‌ دیت، مانابه‌ که‌ له‌ راستی و مه‌به‌سته‌وه‌ نزیکه‌. قان دایک پێی وایه‌ پێویسته‌ له‌ روانگه‌ی کارنامه‌کانیه‌وه‌ کار له‌ سه‌ر زمان بکه‌ین، بۆیه‌ ئه‌م جۆره‌ به‌ستینه‌ گرنکه‌ بۆ لیکدانه‌وه‌ی ده‌ق وه‌ک کرداریکی قسه‌یه‌ی، یان زنجیره‌ک له‌ کرداری قسه‌یه‌ی، که‌ که‌سیک پێی هه‌له‌ستیت. بۆیه‌ش مانا‌کان له‌و ژینگه‌ کۆنتیکسته‌وه‌ به‌ره‌مه‌دیت که‌ ده‌یگه‌یه‌نیت.

واته، ئەو فه‌زا و باره‌ی که کۆنتیکسته که به‌ره‌می ده‌هینیت، مانای خۆی هه‌یه و کاریگه‌ری له‌سه‌ر لیکدانه‌وی ده‌قه که ده‌بی‌ت. بۆ نمونه شێرکۆ ده‌لی:

به‌یـانیت باش!
 من ناوم بولبوله
 خه‌لکی ئەم باخچه‌یه‌م
 ده‌میکه باخه‌وانیکی تووره‌مان لی‌په‌یدا‌بووه
 نه‌گولـی، نه‌دارـی، نه‌مه‌لـی
 بی‌ئاگا بوون چۆن هاتوووه و
 کـی کردوو‌یه‌تی به‌باخه‌وان
 بیجگه‌له‌خو‌ی
 باخه‌وانی له‌خوبایی
 نه‌هیلـی به‌دلی خو‌م بخوینم—
 ئەلی تو فرینت شوومه و گۆرانیه‌کی لاساری
 ئەلی تو به‌قه‌د ریفنه‌یه‌ک ریزی نیشتیمان ناگری
 (۱۵:۲۰۱۱)

شاعیر له‌ریگه‌ی چهند ئاماژه‌یه‌که‌وه ئەوه‌مان پـی ده‌لیت که چهند حزب یان که‌سیک خۆیان کردوو‌ته‌خاوه‌نی ئەم باخچه‌یه (هه‌ریم) و به‌پنی پـیوه‌ر و خواست و حه‌زه‌کانی خۆیان، بریار له‌سه‌ر چاره‌نووسی خه‌لکی ده‌ده‌ن؛ به‌شیوازیک ریگه‌به‌ژیانی سروشتی و ئاسایی ناده‌ن؛ بۆیه‌به‌رده‌وام له‌پیناو مانه‌وه‌یان، بیانووی جیاواز و پاساوی جیاواز بۆ تاوانبارکردنی به‌رامبه‌ر ده‌هیننه‌وه؛ له‌پیناو مانه‌وه‌ی وه‌ک هاوولاتییه‌کی ژیر رکیفی فه‌رمان، هه‌ر هه‌لوپست و کاریک جیاواز و پیچه‌وانه‌بی‌ت، له‌گه‌ل حه‌زه‌کانیان به‌تاوانی جیاواز تاوانباری ده‌که‌ن. هه‌روه‌ها ده‌لیت:

من گویم لێیه
 لێره خاک نرکه‌نرکیتی و ئەنالینـی و
 ئەوه‌نده‌یان لی‌دزیوه
 له‌م سه‌ره‌وه
 هه‌تا ئەوسه‌ری فیدرالی
 هه‌موو جه‌سته‌ی کوناوده‌ره ...
 (۳۱)

نرکه و نالینـی خاک، ئاماژه‌به‌هه‌لکه‌ندن و برینی سامانی ژیرزه‌ویی کوردستان، دوا جار عیراقه. ولاتیان هه‌لکۆلی و هه‌رچی نه‌وت و کانه‌زای ژیر زه‌وی هه‌یه، به‌تالان براوه. ئەمه‌ش ئەوه‌مان پـی ده‌لیت که‌سیکی نیشتیمانپه‌روه‌ر و دلسۆز له‌م ولاته‌دا نییه و ئەوه‌ی هه‌یه به‌رژه‌وه‌ندخوازه و له‌پیناو خۆیاندا ئاماده‌ن نیشتیمان بکه‌نه‌قوربانی. به‌ستین یان کۆنتیکست مانایه‌کی تر، که مه‌به‌ستی

شاعیره، به خوینەر ده‌به‌خشیت؛ به‌وهی کاراکتیره سیاسی و نیشتیمانییه‌کان بوونه‌ته دزی مؤدیرن.
یا خود ده‌لی:

ئهم کاته‌تان باش

من جوانوو‌یه‌کی بیکارم

خه‌لکی که‌رکووکم

کووری نه‌وت و گازم و کووری ئه‌وه‌موو بووری و چالانه

به‌لام ئه‌وه‌ی به‌رپکه‌وتیش نه‌یانینم ئه‌و باو‌کانه‌ن

له‌به‌ر ئه‌وه‌ی به‌رده‌وامیش ئه‌سوورپ‌مه‌وه

له‌هه‌موو که‌سیکی دی زی‌اتر نیشتیمان ئه‌بیینم

به‌لام دواجار

هه‌موو حیله و کوورژنه‌کانم به‌با‌چوون و

هه‌موو سمکۆله‌کانم گه‌رگه‌سان بوون و

ئهم نیشتیمانه‌ پیرۆزه‌ گوی لیم نه‌بوو!

(۳۹)

کوونتیکست و ته‌نراوه‌ی ئهم کوپله‌یه‌ ئه‌وه‌مان پێ ده‌لێت که‌ دانیشتووانی که‌رکووک له‌ سه‌ر نه‌وت و به‌ بوئی نه‌وت و گاز گه‌وره‌ ده‌بن، به‌لام ته‌نها ده‌زانن و ده‌بیستن که‌ هه‌ن؛ ئه‌گه‌رنا ئهم سووته‌مه‌نیانه‌ جگه‌ له‌ سه‌رئیشه‌، هه‌یچ سوودیکه‌ی بو دانیشتووانه‌ که‌ی نه‌بووه‌ و چه‌ندیک خه‌ون و خولیا‌یان له‌ سه‌ر به‌نمای ئهم سامانه‌ هه‌لچنیت، به‌لام بێ سوود بوو. چه‌ندیک هاواریان کرد له‌ به‌رامبه‌ر ئهم زولمه‌ سودی نه‌بوو؛ چونکه‌ ئه‌و که‌سانه‌ی که‌ له‌ به‌رگی نیشتیماندا خو‌یان ده‌رده‌خه‌ن، جگه‌ له‌ به‌رژه‌وه‌ندی خو‌یان هه‌یچ تریان نه‌ده‌بیست و نه‌ده‌دی. به‌ ئاشکرا ده‌لێت دزی له‌ به‌رگی نیشتیمانپه‌روه‌ر، ده‌ستی خستۆته‌ قورگی هاوولاتیانی که‌رکووک و به‌ درێژایی میژوو زولمیان لێ کراوه‌. هه‌ر بو‌یه، مه‌گه‌ر له‌ میدیاوه‌ ئه‌مانه‌ ببینن؛ چونکه‌ خو‌یان ده‌زانن چیان کردوو و چیان پیشکەش کردوو؛ بو‌یه ناتوانن له‌ گه‌ل خه‌لکیدا بژین. کوونتیکستی شاملوو دنیا‌بینیه‌کی تره‌؛ وه‌ک ده‌لێت:

در نیست

راه نیست

شب نیست

ماه نیست

ننه‌ روز و

ننه‌ آفتاب

ما بیرون زمان

ایستاده‌ایم

با دشنه‌ای تلخی

در گرده‌هایمان
هیچ کس
با هیچ کس
سخن نمی‌گوید
که خاموشی
به هزاران زبان
در سخن است
(۱۳۸۴: ۶۷۹)

به پتی ئەم ده‌قه، شاعیر ده‌یه‌وێت پراکتیکی ئەو حاله‌تانه‌ی مرۆف بکات، که له ناخپاندا هه‌لیان گرتوووه و دیوی به‌رزه‌خودی مرۆفه‌کان به‌رجه‌سته بکات، که ئیمه له ده‌ره‌وه‌ی زه‌مه‌ن ژبان ده‌که‌ین و رواله‌تمان له ناخمان جیاوازه و که‌س هاوکاری راسته‌قینه‌ی ئەویدی نییه؛ کاتیک کار ده‌گاته خالی بنه‌سه‌ت که‌س ئاو‌ر له که‌س ناداته‌وه؛ ئەو کاته‌ش که بیده‌نگ ده‌بیت، هه‌زاران که‌س هه‌یه بو ئەوه‌ی له پشته‌وه بوه‌ستن و قسه‌یان هه‌بیت بو گوتن.

در مردگان خویش
نظر می‌بندیم—
با طرح خنده‌ای
و نوبت خود را انتظار می‌کشیم
بی هیچ خنده‌ای
(۶۷۹)

به‌ستین یان کۆنتیکستی ئەم به‌شه ئاماژه بو ئەوه ده‌کات که ئەو کۆمه‌لگه‌یه‌ی تیبیدا ده‌ژین، جیاوازه و به‌شیکی زۆری ژبان و زینده‌گییان له چاوه‌روانیدا به‌سه‌ر ده‌بات به‌بی هیچ خوشیه‌ک و ئەوه‌نده‌ی به‌بیر و باوه‌ری رابردوو و یاده‌وه‌ری مردوووه‌کانی ده‌ژی، نیوئه‌وه‌نده به‌فکری ئاینده‌ نییه و بو داهاتوو ناروانیت و ئومید به‌ژبان و داهاتوو هه‌لناچنیت.

۲-۲- کۆنتیکستی تیگه‌یشتنی

ئەم جوړه‌ پشت به‌ تیگه‌شتنی ده‌ق ده‌به‌ستیت، به‌و پیه‌ی خوینەر ده‌بیت وشه و رسته‌کان به‌ ئاسانی تیگه‌یشتبیت؛ واته کۆنتیکستی تیگه‌شتنی، که‌وا ده‌کات لیکدانه‌وه‌که پشت به‌ زانیاری پشته‌وه‌ی ده‌ق به‌ستیت، له‌ریگه‌ی بونیادی رووکه‌شی ده‌قه‌که‌وه. ئەمه‌ش پشت به‌ باک‌گراوندی زانیاری و مه‌عریفی که‌سه‌که‌ ده‌به‌ستیت؛ چونکه‌ هاوکاری ده‌کات له تیگه‌یشتنیدا. وه‌ک شیرکو ده‌لێت:

من خۆم رۆژ بووم—
به‌لام پریان کردم له‌ شه‌و
من خۆم گۆمیلکه‌ی نی‌رگ‌ز بووم—
پریان کردم له‌ پیریتی و پووش‌وپه‌لاش

من بو خۆم ئیسته و ئایندهم
که چی سواری میژووبه کی کۆنیان کردم

قه لغانیک و شمشیریک
ژهنگاوییان دایه دهستم
بردیانمهوه بهره و قه لای
تاماره کانی رابردووم

(۲۱)

شاعیر دهیهوئیت بلّیت من له ژیانیکدا ده ژیام، بروام به خودی ژیان هه بوو، هه بۆیه هیوا و ئومیدم هه بوو؛ به لام ئەم بارودۆخه وای لێ کردم ژیان به جهه نه میک بزائم. جگه له مهش، شاعیر له گه ل ئه وهی پره له هیوا و ئومید و دهیهوئیت له م ریگه یه وه، له ریگه ی گۆرانی بهرده وامه وه جیاوازتر له رابردوو بژی، که می درک به وه ده کات، له ئەنجامی کار له سه رکردن و هاندان و رابه رایه تی کردنی، ته وای ژیان و روانینه کانیا ن پیچه وانه تر کردوو ته وه. بو کۆی ژیان له ئاسۆ و هیوا وه گۆرا وه بو بئ هیوایی و نائومیدی. بیجگه له مهش، ژیا نی به پپی قوناغه کان گۆرا وه و ده بیته هه مووان ژیا نیکی دابرا و، بی چه ز و خوا ست بژین. به هۆی ئەو هه نگا وه هه لانه ی که له و ما وه یه ی رابردوو دا ناویانه و له پینا و شار دنه وه ی ئەم شکستانه، ها وولاتی ناچار ده که ن به م شیوازه بژین. ئەو به لپینانه ی که درا و، ئەو خه با نه ی که کرا، پیچه وانه ی ئەو ده رئه نجامه ن که ئیستا هه ن. بۆیه ئەم دووانه لیکدژه وای له شاعیر کردوو به ته وای ره شبین و بی هیوا بیته و ژیا نی لێ بیته به تاریکستان. هه روه ها ده لپیت:

له سه ر جاده ی سه هۆله که را وه ستاوم
سیدی ه تازه که ی نیشتیما ن به ده ستمه وه و
با به ک به چه ره پیم ئە لێ:
که نیشتیما ن ئی شی پیت بو و
خۆی دیته بو لات
هه ر ئەو کاته یش زه رده خه نه ئە یگر پیت و
دیته پیشی و ما چت ئە کات!
وه ختی که ئی شی پیت نه ما
ئه گه ر خوداش له به ینا بی و
تکا کار بـــــــی
نا یهت بو لات!

(۴۳)

نیشتیما ن بریتییه له وانه ی ده یان ناسین و به ریوه ی ده به ن. ئەو که سانه ش که نۆزده سا له ئە زمونیان هه یه، ته نه ا ئەو کاته ی که پیو یستیان به ها وولاتیا ن هه یه، دینه لایان و له پینا و به رزه وه ندیی خویان به کاریان ده هینن؛ ئیدی له و کاتانه زیاتر هیچ ها وولاتییه ک ناتوانی

بیان‌بینیت؛ باکیان به هاوولاتیان نامینی. ده‌یوئیت بلیت سیاسییه کان و ده‌سه‌لاتداره‌کانی ئەم نیشتیمانه، نه‌سیاسین، نه‌ته‌وه‌یی و نیشتیمانی؛ به‌لکوو به‌رژه‌وه‌ندخوازن و له‌به‌رگی نیشتیماندا مروّقه‌کان به‌کار ده‌هینن. ئەمه‌ش روانینیکی نینگه‌تیفی شیرکویه، هه‌م بۆ کاراکته‌ره‌کانی شاخ، هه‌م بۆ هاوولاتی؛ بۆیه ده‌لیت:

له‌ئێسته‌دا ده‌موچاوی نیشتیمان
له‌ده‌موچاوی په‌نجه‌ره‌یه‌کی چلکن ئەچی
که‌به‌رده‌وام داخرا بی و
گرژ و مۆن و سالی جاریک پینه‌که‌نی!
(۶۷)

ئەحمەد شاملوو ده‌یان ده‌قی جۆراوجۆری واتایی هه‌یه و له‌روانگه‌ی ئەو بارودۆخه‌سیاسی و گۆرانکارییه‌گه‌ورانه‌ی که‌له‌ژیانیدا بینوو‌یه‌تی، کاریگه‌ریی زۆری له‌سه‌ر هۆنراوه‌کانی هه‌بووه و ده‌توانین بلین هه‌یچ رووداویکی گه‌وره‌نه‌بووه له‌ژیانیدا که‌هۆنراوه‌ی بۆ نه‌نووسیبیت؛ به‌تایبه‌تی ئەو ده‌قانه‌ی که‌راسته‌وخۆ په‌یوه‌ندیان به‌ژیانی کۆمه‌لایه‌تی ئاشتیانه‌ی خه‌لکه‌وه‌هه‌یه و ویستوو‌یه‌تی له‌ریی شیعره‌کانییه‌وه‌خه‌لک خه‌مه‌کانیان وه‌لابنین و روو بکه‌نه‌ناشتی و، خه‌نده‌بۆ ژیانیان بچرن. وه‌ک خۆی ده‌لیت:

اما آن
که‌در برابر فرمان واپسین
لبخند می‌گشاید
تنها
می‌تواند لبخندی باشد
در برابر آتش
(۶۸۵)

خوینەر له‌دیوه‌رووکه‌شه‌که‌ی ئەم ده‌قه‌وا تیده‌گات که‌ئەمه‌ده‌قه‌شیعریکی ساده‌یه و گوزارشتیکی بچووکه‌له‌سه‌ر خه‌نده‌و خووشی، به‌لام ناوه‌رۆکی ده‌قه‌که‌ئاماژه‌یه‌بۆ هه‌موو ئەو جه‌نگ و نه‌هامه‌تیانه‌ی که‌روو ده‌ده‌ن و هه‌موو ئەو شتانه‌له‌خۆ ده‌گریت که‌مروّف دلته‌نگ ده‌که‌ن. به‌لام ئەوه‌ی ده‌توانیت به‌ر به‌م ته‌نگ و بارودۆخه‌ی مروّقه‌کان بگریت، ته‌نهما بزه‌ی سه‌ر لیوه‌کانه‌و دلخووشی و گه‌شبینییه؛ دواچار گه‌شبینی هۆکاری یه‌که‌می کۆتاییه‌بۆ رووبه‌روو بوونه‌وه‌کانی ته‌حه‌دییه‌کانی روژگار. شاعیر به‌پیی تینگه‌یشتنی خۆی راسته‌خۆ ئاماژه‌ی به‌م بابته‌نه‌کردوو؛ به‌لکوو هاتوو له‌ریی خواستنی بابته‌تیکه‌وه‌بابته‌تیکی ئاماژه‌ی پێ کردوو، که‌دواچار خه‌نده‌ده‌بیته‌نیشانه‌ی ئاشتی، لابه‌ری خه‌مه‌کانه‌و لیبورده‌یی به‌دوای خۆیدا ده‌هینیت.

۲-۳- کۆنتیکستی دهروون ناسیی کۆمه لایه تی^۱

ئەو جۆره تەنراوه و بەستینهیه که له ریگهی دهروون ناسیی کۆمه لایه تیییهوه کاریگه‌ری و جیکه‌وت له سەر خۆینەر به‌جی ده‌هیلێت. واته، مەبه‌ست له کاریگه‌ریی ده‌قه به سەر خۆینەر که‌یه‌وه، چ تاک بیت یان کۆمه‌ل. بۆیه بایه‌خ به هۆکاره کۆمه‌لایه‌تیییه‌کان ده‌درین، چونکه هۆکارن بۆ تیگه‌شتن له ده‌ق. به مانایه‌کی تر، «مادام زمان که‌ره‌سه‌ی گوزارشته و له بیرى زه‌ینی تاکه‌که‌س، یان له بیر و هه‌سته‌کانه‌وه‌یه، که وایه له که‌سێکه‌وه بۆ که‌سێکی دی جیاوازه» (ئه‌لغه‌ویل، ۲۰۱۱: ۱۱۲). له‌م جۆره‌دا جیاوازی له‌ نیوان مانای ده‌روونی و مانای لۆژیکی ده‌کات؛ بۆیه «مانای ده‌روونی به‌جیاوازی که‌سه‌کان ده‌گۆرێت، به‌لام مانا لۆژیکیه‌که به‌بابه‌تیکی جیاواز ده‌بیت» (۱۱۲). ئەو کۆنتیکسته‌ پێی وایه تیگه‌شتنی مانای وشه‌کان، مادام له‌ شوین و بیر و توانای جیاوازه‌وه سەرچاوه‌ ده‌گریت. جیاوازی له‌ لیکدانه‌وه‌کانیشدا ده‌بیت، له‌بەر ئه‌وه‌ی شته‌کان له‌ بیره‌کاندا و له‌ سەر بنه‌مای تیگه‌یشتن و ئاستی مه‌عریفی لیکده‌دریته‌وه. «واتاکان وینه‌ی ده‌سته‌پینراوی شته‌ بینه‌راوه‌کانن له‌ بیردا، هه‌موو شتیکی بوننیکی له‌ ده‌روه‌ی بیره‌وه‌ هه‌یه؛ بۆیه ئه‌گه‌ر وینه‌که‌ت له‌ بیردا وه‌ک خۆی وه‌رگرتوه‌وه، ده‌توانیت له‌ هه‌مان شیوه‌ گوزارشتی پێ بکه‌یت و بگاته‌ گوینگر، به‌ پێچه‌وانه‌وه‌ کاریگه‌ری له‌ سەر گۆرین و جیاوازی ماناکان ده‌کات» (قرتاجی، ۱۹۸۶: ۱۱۴). که‌ واته، ماناکان به‌ پێی ده‌نگدانه‌وه‌ لای خۆینەر یان کۆمه‌ل، ده‌گۆرێت، پاشان میکانزمی ئاراسته‌کردنی بۆ گوینگر، دواتر میکانزمی وه‌رگرتنه‌وه‌ی لای گوینگر، هه‌موو ئه‌مانه‌ش کاریگه‌ری و به‌هیزی کۆنتیکسته‌که‌ ده‌رده‌خات. که‌ واته، مەبه‌ست له‌و مانایه‌یه‌ که‌ له‌ ریگه‌ی ده‌روون ناسیی کۆمه‌لایه‌تیییه‌وه‌ ره‌نگدانه‌وه‌ له‌ لای تاک، یان کۆمه‌لگا به‌جی ده‌هیلێت. وه‌ک ده‌لێت:

دیسـانـه‌وه

وه‌ کوو دوینـی و وه‌ کوو پـیرـی و

پـار و پـیرـار

رۆژـیکـی تـری سـواومـه‌ و

دیسـانـه‌وه

هه‌م خۆم و سوغره‌ کیشی خۆم و

بیواز و ... بیواز

پالـنـان به‌ بیزاریمـه‌وه

به‌رده‌وامه‌ و

ده‌مه‌وعه‌سه‌ره‌ و

چون چـرـوچـاوی نیشـتیمـان

هه‌وا گرژه‌ و ... گه‌ره‌ک مۆنه

(۸)

^۱ le context socio-psychologique.

یا خود ده‌لێت:

له‌م — رۆژمێره‌ی ئێستهدا
 سه‌عات له رۆژ
 هه‌فته له مانگ
 مانگیش له سال وه‌رس بووه!
 من له خۆمدا، له ناو خۆمدا
 ره‌نگم له ده‌نگم — بێزاره و
 ده‌نگم له بۆنم — بێزاره!
 هه‌ر له‌م کۆلانه‌ی ئێمه‌دا
 ده‌رگا له چوارچێوه‌ی خۆی و
 شووشه له په‌نجه‌ره‌ی خۆی و
 سیله‌ی کۆلان له کۆلان و
 کۆلان له دیوار بێزاره
 بێ تاقه‌تی له ته‌کمايه و هه‌نگاو ئه‌نی
 یان سێبه‌رمان یان هاوڕی
 (۹)

له‌م تیکسته‌دا به‌ناشکرا ناخی قوولی شاعیر، یا خود نه‌ستی قوولی شاعیر ده‌خوینێته‌وه. ئه‌گه‌رچی تاک قسه ده‌کات، به‌لام گوزارشت له کۆمه‌لگه ده‌کات و ده‌یه‌وێت له‌م رێگه‌یه‌وه ده‌روون ناسیی کۆمه‌لایه‌تی کۆمه‌لگا ده‌ریخات، که بریتیه له ده‌روونیکه ته‌واو و بێزار له رابردوو؛ به شیوازیک ته‌واوی کاره‌کته‌ره‌کان به هۆی بوونی نادادی و کیشه و مافخورانه‌وه، ته‌واوی ده‌روونه‌کان رووخاون؛ به شیوازیک گیانه‌کان له جه‌سته‌کان بێزارن. نموونه‌ی شاعیر و مال و کۆلان، نموونه‌یه له سه‌ر شار و دواتریش هه‌ریمی کوردستان. هه‌ر بۆیه ده‌لێ:

له ناو مندا
 بێزاري هینده چرپوته‌وه
 خۆم ئه‌بینم بيشه‌لانم و
 ده‌راییکی ناو «زماک» م و
 تالی هه‌تاو ناگاته لام
 من به ته‌نها هه‌ر ته‌ماشای
 په‌رت و په‌رشی پایزانه و
 دوو ده‌ستی په‌نجه‌ په‌ژمورده و
 دوو قاچی له له‌ش وه‌رسي
 سه‌ر شه‌قامی ئیوارانیکی دووباره‌ی
 هه‌تا شه‌وی

جاده‌ی سه‌هۆله‌که‌م هه‌یه و
هه‌چی تر نا!

(۱۱)

ده‌یه‌وێت ئه‌وه بلیت بیزاریه‌که‌ی له ئه‌نجامی فه‌رمانه‌وایی دوو ده‌ست به‌ بێ گۆیدانه‌ جه‌سته‌ی ماندوو و په‌ژمورده، که ده‌رئه‌نجامه‌که‌ی نادادیی کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و هتده؛ هه‌موو ئه‌مانه‌ش دوو قاچی له‌له‌ش وه‌رەس وای کردوو ته‌واوی کاره‌کان سست بکات و کاریگه‌ری له‌ سه‌ر ده‌روون و ره‌نگدانه‌کان بکات. یا خود ده‌لێت:

له‌م نه‌خشه‌یه‌دا بیزاریی زه‌لکاویکه و
هه‌موو رۆژی چه‌ندین که‌ره‌ت
سه‌رمانی تیا نوقم ئه‌که‌ن!
هه‌موو رۆژی من ئه‌پرسم!
له‌چی ئه‌چم؟!
ته‌نه‌که‌ی خۆل

(۱۳)

۲-۴- کۆنتیکستی کۆمه‌لایه‌تی

مه‌به‌ست له‌و مانا و چه‌مکه‌ مه‌به‌ستداریه، که له‌ روانگه‌ی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه کاریگه‌ری بیان هه‌یه و هاتوونه‌ته‌ ناو ده‌قه‌وه. واته، کرداره‌کان به‌ گشتی کرداری کۆمه‌لایه‌تین؛ بۆیه‌ مانا و مه‌به‌سته‌کان له‌ ریگه‌ی کۆنتیکستی و به‌ هۆی په‌یوه‌ندیی کارلیکییه‌وه هه‌لده‌هینجری. به‌ده‌ر له‌مه‌ش، له‌ بنچینه‌دا «زمان دیارده‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تییه؛ بۆیه‌ به‌رده‌وام چالاکیی زمانی له‌گه‌ل چالاکیی کۆمه‌لایه‌تی هه‌وسه‌نگه؛ بۆیه‌ به‌رده‌وام په‌یوه‌سته‌ به‌و کۆمه‌لگه‌یه‌ی به‌کاری ده‌هینیت و کۆمه‌لگه‌ چوارچۆیه‌یه‌کی زمانی دروست ده‌کات» (ئوشان، ۲۰۰۰: ۸۳). هه‌ر بۆیه، کۆنتیکستی کۆمه‌لایه‌تی هه‌موو ئه‌و پیکهاتانه‌ ده‌گرێته‌وه، که کۆمه‌لگه‌ی له‌ خۆ گرتوون. وه‌ک ده‌لێت:

من کامه‌رانم
یه‌که‌م درۆی نووسراوی به‌رجه‌سته
به‌خۆمه‌وه
ناوه‌که‌مه‌وه
هه‌ر وه‌ک ئه‌وه‌ی دردۆنگ ناوی
دلنیا بێ و

قاق‌ریش ناوی دارستان

(۷)

له‌م به‌ستینه‌دا ئه‌وه‌مان پێ ده‌لێت ناوه‌کان له‌ سه‌ر بنه‌ما حه‌زه‌کان ده‌نیریت، نه‌ک تایبه‌تمه‌ندی و مه‌عریفی؛ بۆیه‌ مه‌رج نییه‌ ناوی کامه‌ران بیت، ئیدی که‌سه‌که‌ کامه‌ران بیت؛ یا خود سألح و سألح

بیت. هەرچه‌نده ناوی تایبه‌تی مرۆف، تهنه‌ها بۆ ناسینه‌وه‌یه، نه‌ک به‌خشینی تایبه‌تمه‌ندی، ئەم هه‌نگاوه‌ش راسته‌وخۆ په‌یوه‌ندی به‌ لایه‌نی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه هه‌یه و کاریگه‌ری و پیوه‌ره کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، له‌ سه‌ر بنه‌مای هه‌ز و خواست و کاریگه‌ری و هه‌تد بریاره‌ی له‌ سه‌ر ده‌ده‌ن. به‌ مانایه‌کی تر، له‌ خودی کۆنتیکسته‌کانه‌وه ده‌گه‌ینه‌وه‌ی ژیا‌نی شاعیر پره‌ له‌ بی‌ئومه‌یدی و به‌ ته‌واوی ره‌شینه‌ به‌رامبه‌ر به‌و هیوا و خواسته‌ی که‌ هه‌یوووه و گه‌یشه‌توووه‌ته‌ ئه‌و یه‌قینه‌ی که‌ هه‌موو ده‌هۆل و به‌لینه‌کان، جگه‌ له‌ درۆیه‌کی بی‌بنه‌ما هیچی تر نه‌بوون. هه‌روه‌ها ده‌لێت:

ئەم کاته‌ت باش

من ناوم عه‌داله‌ته

له‌ سه‌ر زه‌مین چاویکی خوا و

ده‌ستیکه‌ی خـوامـ

ئه‌وه‌ته‌ی هاتومه‌ته‌ ئه‌م نیشه‌تیمان

که‌س نامناسی و که‌س نامینی و

ئه‌وه‌ی ناوی نه‌بی منمـ

من لێـره‌ ته‌نه‌مامـ

(۳۱)

له‌ کۆنتیکسته‌ی ئەم کۆپله‌وه به‌ئاشکرا شاعیر باس له‌ نه‌بوونی دادپه‌روه‌ری نیوان تا‌که‌کان و دواتر ده‌سه‌لات و حزب و هاوولاتی ده‌کات. له‌مه‌ش خراپتر، شۆرش و راپه‌رین کرا بۆ ئه‌وه‌ی نادادی و رژیمی به‌عس له‌ ناو بچێ؛ نۆزده‌ ساڵه‌ شۆرش و راپه‌رین کراوه، تا وه‌کوو ئیستاش که‌س هه‌ستی به‌ بوونی دادپه‌روه‌ری نه‌کردوه؛ ئەمه‌ش ده‌رئه‌نجامی ئه‌و سیستم و په‌یره‌وی کردنی ئەم حزبا‌یه‌تییه‌یه که‌ له‌ هه‌رمیدا هه‌یه. بۆیه‌ کاتیک خه‌لک له‌به‌ر نه‌بوونی دادپه‌روه‌ری شۆرشه‌ی کرد، ئەمه‌ش جو‌ریک بوو له‌ ئاگادارکردنه‌وه‌ی پیشه‌خته‌ی شێرکۆ بیکه‌س بۆ ده‌سه‌لات؛ بۆ ئه‌وه‌ی به‌خۆیدا بچیته‌وه و نه‌گاته‌ خۆپیشاندا‌ن. به‌ مانایه‌کی تر، دادپه‌روه‌ری دروشمی ته‌واوی ئایین و ئایدۆلۆژیا و رێبازه‌کانه، به‌لام که‌ کاریان پێ نه‌کریت، ئیدی دادپه‌روه‌ری بیجگه‌ له‌ درۆیه‌کی گه‌وره‌ هیچی تر نییه. هه‌روه‌ها ده‌لێت:

بۆ ئه‌وه‌ی به‌راستی ببی به‌ نیشه‌تیمان

ئه‌بێ له‌ سه‌ر و ملته‌وه‌ بۆ به‌ره‌و خوار

خۆت، خۆت هه‌لوه‌شینه‌ته‌وه!

ئه‌بێ بارانیکی تر له‌ ناوتا دابکات و

بايه‌کی تهرت تیا هه‌لکا و

سووتانیکی تری جیاواز

بتکا به‌قه‌سه‌سی چا!

(۱۷۹)

بۆ ئەوێ وێ وێ رابردوو ئەو ئامانجی کاری بۆ کردوو، بێتەو نیشتیمان، دەبیت سەرلەنوێ خۆی رێک بخاتەو و تەواوی ئەو نادادییە هەیه‌تی وەلای بنی و سەرلەنوێ خۆی له سەر خواستی هاوولاتیان بنیاد بنیته‌وه. واتە، هەرچی کراوه سوودی نه‌بووه و دەبیت سەرلەنوێ نیشتیمان به سەر بنه‌مایه‌کی دادپه‌روه‌ری و لۆژیکی و هتد بنیاد بنیته‌وه. ئەمەش ئەرکی کهسانی دلسۆز و خه‌مخۆره. هه‌میشه له نیو ئەده‌بیات به‌گشتی، و ئەده‌بیاتی فارسی به‌تایبه‌تی، بابته‌تی کۆمه‌لایه‌تی و سۆزداری به‌گشتی، په‌نگدانه‌وه‌یه‌کی گه‌وره‌ی له نیو شاعیراندا هه‌یه و زۆربه‌ی شاعیران ئەگه‌ر به‌بابته‌تی سۆزداری ده‌ستیان پێ نه‌کردبیت، ئەوا بێ‌گومان بابته‌تی کۆمه‌لایه‌تییه‌کان سهره‌تای ده‌ستپیکیان بووه. شاملوو وێ کو هه‌موو شاعیرانی دیکه ئەم بابته‌تی فهرامۆش نه‌کردوو و لایه‌نی به‌هێزی کۆمه‌لایه‌تی له نیو هۆنراوه‌کانیدا په‌نگی داوه‌ته‌وه و به‌تایبه‌تی تریش، لایه‌نی ئایینی. له نیو ئایینیشدا، ئایینی مه‌سیحی ئاماژه‌ پێ ده‌که‌ین، چونکه به‌شیکێ ژبانی شیعیری شاملوو ئەم بابته‌یه و له‌به‌ر گرنگی بابته‌ته‌که ئاماژه‌ی پێ ده‌که‌ین.

شاملوو جیاواز له شاعیرانی دیکه‌ی نیو ئەده‌بیاتی نوێی فارسی زیاتر ئەم بابته‌ته‌ وروژاندوو. هۆکاری ئەمەش ئەو‌یه‌ که شاملوو خۆپندنه‌وه‌ی قوولی بۆ ده‌قه‌کانی رابردوو کردوو، به‌تایبه‌تی له‌ بواری په‌خشانی ئایینی، میژووی ئەفسانه‌یی و به‌رهمه‌ ئەده‌بییه‌کانی جیهانی مه‌سیحیه‌ت. دواتریش ئاشنايه‌تی و هاوسه‌رگیری له‌گه‌ڵ خانم ئایدا سه‌رکیسیان وای کردوو که ۲۵ هۆنراوه‌ی گرنگ له‌م باره‌یه‌وه بنوسیت. بێگومان هاوسه‌رگیری شاملوو له‌گه‌ڵ ئەم خانمه‌ ئەرمه‌نییه‌ (ئایدا سه‌رکیسیان) له‌ ساڵی ۱۳۴۱، وای کردوو زیاتر ئاشنایی له‌گه‌ڵ بابته‌ته‌ ئایینییه‌کانی مه‌سیحیه‌ت په‌یدا بکات و پێی کاریگه‌ر بیت. ئەم بۆچوونه‌ش ته‌نها بانگه‌شه‌ نییه، به‌لکوو نیشانه‌گه‌لیک له‌ ژبانامه‌ی شاملوو ئەم بۆچوونه‌ پشتراست ده‌که‌نه‌وه؛ له‌ سه‌ر بنه‌مای ئەوه‌ی که په‌یوه‌ندیی شاملوو به‌ ئایدا خانم و سه‌رسام‌بوون پێی له‌ ژبانیدا بووه‌ته‌ مایه‌ی سه‌رکه‌وتنی شاعیر (جوکار، رزیجی، ۱۳۹۰: ۱۲۶). وه‌ک شاملوو خۆی ده‌لێت:

در چه‌ره‌ زندگانی من
که بر آن
هر شیار
از اندوهی جانکاه حکایتی می‌کند
آیدا لبخند آمرزشی است
(۵۱۳)

زنی

که نان و رخت‌اش را
در این قربانگاه بی‌عدالت
برخی محکومی می‌کند که من‌ام
(۴۷۷)

ئەم کۆنتیکسته لایه‌نی به‌هیزی ژیا‌نی سۆزدار‌ی و کۆمه‌لایه‌تی شاعیر ده‌ده‌خات، که چۆن ژیا‌نی ئاسایی کۆمه‌لایه‌تی خۆی بووه‌ته سه‌رچاوه‌ی به‌شیک‌ی گه‌وره‌ی شیعره‌کانی؛ چونکه ئەم عیشقه‌ی شاملوو و ئەو ئیراده‌یه‌ی که هه‌یه‌تی بۆ دلبه‌ره‌که‌ی خۆیه‌تی، له هه‌ر نزیکه‌بوونه‌وه‌یه‌ک لێی به‌هره‌ی پێده‌به‌خشیت. له به‌ستینی ئەم ده‌قه‌ید شاملوودا – خودئاگایانه یان ناخودئاگایانه – نزیکه‌بوونه‌وه‌یه‌کی ته‌واو ده‌بیندری له ده‌قه‌ر و ناوه‌رۆکی ئایینی مه‌سیحیه‌ت. بۆیه به‌سووده‌رگرتن له‌م ناوه‌رۆکه‌ بۆ ئاشکراکردنی نیگه‌رانییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی خۆی له نیوان عیشقی خانه‌گی و ته‌واو خودیدا له‌گه‌ڵ دنیا‌ی کۆمه‌لایه‌تی ده‌روه‌ به «عیشقی کۆمه‌لایه‌تی» ناوی ده‌بات؛ تا ئەو راده‌یه‌ی که ئایدا بۆ ئەو به‌مه‌سیحی دایک ناوی ده‌بات، جوان و پاک و ئارامکه‌روه‌ی دنیا‌ی شاعیریتی شیعری ته‌واو هه‌لگیراوه‌ته‌وه. وه‌ک شاعیر له‌ زمانی ئەو و به‌ چاوی ئەو ده‌بینیت:

نغمه در نغمه درافکنده
ای مسیح مادر، ای خورشید
از مهربانی بی‌دریغ جانت
با چنگ تمام‌ناپذیر تو
سرودها می‌توانم کرد
غم‌نان اگر بگذارد
چشمه‌ساری در دل و
آبشاری در کف—
آفتابی در نگاه و
فرشته‌ای در پیراهن
از انسان کته‌تویی
قصه‌ها می‌توانم کرد
غم‌نان اگر بگذارد
(۵۴۸)

من و تو یکی دهانیم—
که با همسه‌ آوازش
به زیباتر سرودی خواناست
من و تو یکی دیدگانیم—
که دنیا را هر دم
در منظر خویش
تازه‌تر می‌سازد
(۴۵۸)

شاملوو زیاتر له‌وه‌ی که ئاماژه‌ی پێ‌کراوه و باسی کاریگه‌ریی ئایدا له سه‌ر شاعیریتی خۆی ده‌کات (۵۱۱، ۴۶۷). ته‌نانه‌ت له ئاماژه‌ گرنه‌گ و کاریگه‌رییه‌ گرنه‌گه‌کانی ئایدا له سه‌ر شاملوو ئه‌وه‌یه‌ که

کە ولات بوو بە چەتەولی ھەرەشە و
چی دەرگایە لێی داخستی
ئیتەر شتیک نییە لەودا ھەرگیز
تۆ پێی بلیی خۆشەویستی
(۲۲)

خۆشەویستی لە ژینگەییە کدا بوونی ھەییە کە نیشتمانە کە (ئەو کارە کتەرانیە کە نوینەرایەتی
دەکەن) وەفای بۆ ھاوولاتیانی خۆی ھەبێت؛ ئەگەر نا ئیدی شتیک بە ناوی پەیوەستبوون بە
نیشتمانەوہ بوونی نامینیت. بۆیە، پەیوەندیی خۆشەویستی نیشتمان و ھاوولاتی لە سەر بنەمای
پەیوەندییە رۆحییەکان بونیاد دەنریت؛ ھەر کاتیکیش ئەمە ئەما، ئیدی پەیوەندییە
خۆشەویستیەکان پێچەوانە دەبنەوہ و دەبنە رق. وەک دەلیت:

ئەگەر دنیا
لەم عشقەیی من و رۆزانەیی
لە ناو دلێ ژن و پیاوی
سەررەمیندا تۆوکردایە
دلنیا بووم
ئیتەر رق و شەر و تۆلەیی
تا ھەتایە بە خۆیەوہ نەبینیایە
(۲۰۹)

۲-۶- کۆنتیکستی فەرھەنگی

مەبەست لەو بەستینەییە کە لە رینگەییەوہ پەییام و مەبەستی رۆشنییری لە رینگەیی وشەکانەوہ
دەناسینیت. جگە لەمەش، ئەم جۆرە کۆنتیکستە دەق وەک دیاردەییەکی رۆشنییری دەبینیت. بۆیە
ئەگەر بە زۆری بمانەوێت لەودی تیبگەین، لە رینگەیی دەقەکان و ژینگەیی کۆمەلایەتی و گرووپە
رۆشنییریەکانەوہ دەبیت و لیرەوہ مەبەستەکان ھەلدەھینجریین، یان لە رینگەیی دیالۆگەکان لە
ئاستە جیاوازیەکان و رۆل و ئەندامانی کۆمەلگە و داب و نەریت و ھتد. ھەر یەکە لە مانە، ھۆکارە بۆ
تیبگەیشتن لە دەق و توانای لیکدانەوہ و دەرھینانی کارنامەکانی و دەرکردن بە کۆنتیکستەکی
(عومەر، ۱۹۹۸: ۷۲). ئەم جۆرە کۆنتیکستە سەرنج دەخاتە سەر پەیوەندییە رۆشنییریەکی، تا وەکوو
لیرەوہ کارلیک و جیکەوت لای خۆینەر بەجی دەھیلێت. وەک دەلیت:

ئەم نیشتمانە نیوہروان کە ئەیبینی
خۆیمان لێ ئەکا بە گاندی و
لە شەویشدا بۆ کاسایە و
بەیانان سۆفیەکی نوورانییە و
ئێوارانیش جلی بارقو حەجج-ی
لەبەر دایە!

به رۆژ ئهو درهختی شیعره و
 به شهو تهوره
 به رۆژ تیریژی ههتاوه
 و
 به شهو قه مهي شهوه زهنگه
 (۱۵۹)

له گه‌ل ئه‌وه‌ی کاره‌کته‌ره‌کانی نیشتیمان، ده‌یان‌ه‌و‌یت به‌ رۆژی رووناک و به‌ ههر شیوازیک بیت، خۆیان بکه‌نه‌ پال‌ه‌وانی میژوو؛ به‌و پێیه‌ی ئه‌وه‌ی به‌ده‌ست هاتوو، هۆکاره‌که‌ی ئه‌وانن و ئه‌گه‌ر ئه‌وان نه‌بوونایه، ئه‌م زه‌مینه‌ نه‌ده‌ره‌خسا. له‌گه‌ل ئه‌مه‌شدا، ده‌یان‌ه‌و‌یت شه‌ریه‌تی مانه‌وه‌ و سته‌م وه‌رگرن؛ بۆیه‌ له‌ رۆلێکدا خۆیان ده‌که‌نه‌ پارێزه‌ری خه‌لک و مافه‌کانیان، له‌ لایه‌کی تره‌وه‌ له‌ به‌رژه‌وه‌ندی ئه‌وان نه‌جوولێنه‌وه، ئه‌وا ده‌بنه‌وه‌ زالمه‌که‌ی جاران و له‌ پیناو مانه‌وه‌دا، هه‌موو رێگه‌یه‌ک ده‌گرنه‌ به‌ر. وه‌ک ده‌لێت:

وشه‌ی «هه‌ق» بێ سه‌روشوینه‌ و
 ده‌می‌که‌ که‌س نه‌یبینیوه
 وشه‌ی ئارام ئه‌لێ تا‌قه‌تم لێ براوه
 ره‌نگه‌ له‌م ولاته‌دا ئیتر ناوی خۆم
 بگۆرم به‌ ناکام
 به‌لام وشه‌ی غه‌در
 هه‌موو رۆژ له‌ به‌رده‌رکی سه‌رایه‌ و
 پیاسه‌ ئه‌کا و
 پیر به‌شاریش پێئه‌که‌نی
 (۱۷۸)

۲-۷- کۆنتیکستی پیگه‌ و هه‌لو‌یست

مه‌به‌ست له‌و ته‌راو و به‌ستینه‌یه‌ که‌ جو‌ریک له‌ رێچکه‌ و هه‌لو‌یست ده‌گه‌یه‌نن و له‌ رێگه‌ی ئه‌م هه‌لو‌یستانه‌وه‌ په‌یامه‌کانی ده‌قه‌که‌ ده‌ناسرێت. هه‌ر بۆیه، ئه‌گه‌ر بارودۆخ و هه‌لو‌یسته‌کان کاربگه‌ری له‌ سه‌ر چالاکیی زمانی هه‌بێت، که‌ واته‌ دیاری کردنی مانای قسه‌کان ته‌واو نابن، به‌بێ گه‌رانه‌وه‌ بۆیان و زانینی سروشتیان. هه‌ر له‌به‌ر ئه‌مه‌ش، قاندایک «بۆ هه‌موو پیگه‌ و شوین و هه‌لو‌یستیک، وته‌ی خۆی هه‌یه» (ئوشان، ۲۰۰۰: ۸۲). پیگه‌ و هه‌لو‌یست ده‌رئه‌نجامی ئه‌و بارودۆخه‌یه‌ که‌ شیعره‌که‌ی تیدا نووسراوه، یان به‌ره‌م هینراوه، یان هۆکار و پالنه‌ری سه‌ره‌کی نووسینی ده‌قه‌که‌ بووه؛ چونکه‌ کۆی ئه‌مانه‌ له‌ ناو زمانی ده‌قه‌دا ره‌نگی داوه‌ته‌وه. بۆ رێپه‌و و کۆنتیکسته‌ش، به‌ هه‌مان شیواز لێره‌وه‌ وه‌رده‌گرێته‌وه. هه‌ر بۆیه، زانین و ناسینی پیگه‌ و هه‌لو‌یستی ئه‌ده‌بی، هۆکارێکی گرنگی ئاشکرا کردنی میتازمان و ده‌لاله‌ته‌ مه‌به‌ستداره‌که‌ی ده‌قه‌که‌ و ئاستی سه‌رکه‌وتنی شاعیر ده‌رده‌خات له‌ گه‌یاندنی په‌یامه‌ مه‌به‌ستداره‌که‌دا.

۳- بەراوردی شاملوو و بیکەس

هەر یەک لەم دوو شاعیرە نوێخوازی ئێران و کوردستانی عێراق، دوو دیدگای جیاواز و دوو دنیابینی جیاوازیان هەیە. ئەویش بەهۆی ئەوەی هەر یەکەیان لە دوو ژینگەی تەواو جیاوازی سیاسی و کۆمەڵایەتییهوه شیعریان چڕیوه و بە شیوهی جیاواز گوزارشتیان لە خەون و خولیاکان و تەنانەت ئایدیاکانیشیان کردووه. هەر یەک لەم دوو شاعیرە لە ناوخوازی و لاتەکانیان نازناوی جیاوازیان هەیە؛ شێرکۆ بە شاعیری نیشتمان و شاعیری ژن و شاعیری گەورەیی گەلێک ناسراوه، لە بواری ئەکادیمیشیدا بە شاعیری فەرھەنگی زمان و ئەدەبیاتی هاوچەرخێ کورد ناسراوه؛ هاوکات ئەحمەد شاملووش وەک شاعیری نوێخوازی ئێران و شاعیری مەرگ و ژیان و مەژۆندۆستی و هەموو ئەو شتانەی کە پەيوهستن بە ئینساندۆستییهوه ناوی دەرکردووه. تەنانەت دەوترێ کە هەر شتێک پەيوهندی بە مەژۆندۆستییهوه هەبووبێت، شاملوو قسەیهکی بۆ هەبووه. شاملووی نوێخواز ئەوەندە لە سەر ژیان و مردن قسەیی هەبووه، بە شیوهی جیاواز بوو تە دەستمایهی شیعەرەکانی (باقی نەژاد، ۱۳۸۶: ۲۷).

بە پێی ئەو چەند دەقەیی کە لەم توێژینهوهیهدا وەرگیراوه، ئەم دوو شاعیرە بە کاریگەریی ژینگە کۆمەڵایەتییهکانیان شیعریان نووسيوه و هەندیک جاریش دەکرێ وەک شاعیری سەرکێش ناوبرێن؛ چون لە هەموو رۆژگارەکانی ژبانی کۆمەڵایەتی و سیاسی رەنگدانەوی هەبووه لە شیعەرەکانیاندا. لەوەی بیکەس دا دەبینین ئەو کۆنتیکستانەیی کە ئەم شاعیرە نووسيوهتی، هەر یەکەیان خۆپێندەنەویهکی زۆر هەڵدەگرن و لەم دەقەیی بە ناوی ئیستا کچیک نیشتمانمە دەبینین، سەرلەبەری رەخنە و گلەیی و داواوی بە خۆداچوونەوی سیستەم و دەسەلات دەکات و دانەپراو لەو ژینگە سیاسییەیی کە کورستانی تێداپە نووسيوهتی، دەپەوت ئەوەمان پێی بلیت کە ئەوەی لە رابردوودا خەباتی بۆ دەکرا، ئیستا شتێکی تره و ئەو دنیابینییهی کە چاوەروانمان دەکرد هێشتا نەهاتوو تە دی.

جیاواز لەمەش، ئەو دەق و کۆنتیکستانەیی شاملوو، کە لەم توێژینهوهیهدا ئاماژەیی پێی کراوه، بەشی زۆری رەخنەیی ناراستەوخۆ و دەرەدلی شاعیرە بەرامبەر بە سیستەمیک کە ژبان تێیدا تا رادەیهک داخراوه و ئەوەتا ئەو بەو دەقە شیعرییانەیی کە لە سەر ئایین و بیروباوەری خۆشەویستەکی نووسيوهتی، مەحکوومه و لە هەمان کاتیشدا بەشیکە لە واقیعه کۆمەڵایەتییهکە و شاعیر هاتوو هەموو گوزارشتەکانی بە خۆشەویستەکیهوه بەستوو تەوه بۆ ئەوەی بتوانیت بەهانه و پاساو بۆ ئەو شتانەیی کە لە دلیدا هەیه بەپێیتەوه و کۆمەلگە لێی وەرگریت. لەبەر ئەوە نمونەیی ئەمجۆرە شاعیرانە لە نیو ئەدەبیاتی کوردی و فارسیدا تا ئەوپەری نوێخوازی کاریان کردووه و تازەگەر بوون و جێی پەنجەیان هەمیشە دەدرهوشیتەوه.

۴- ئەنجام

لە ئەنجامی ئەم لیکۆلێنهوهیهدا گەیشتینە ئەوەی کە بەستین و کۆنتیکست رێڕهویی گرنگە بۆ دیاری کردن و ناسینی ماناکانی دەق و مەدلۆولیکیی نوێیه و هەلگری مانایه، کە کۆی دەرپراوه کە لە خۆی گرتوووه. کۆنتیکست لە سەرەتادا تەنراوهیهکی زەپنییه، پاشان پەيوهست دەبیتەوه بە زمانهوه و

دواتر جوړه که ی دهرده که ویت. شیرکو بیکهس و شاملوو زور به وردی بیریان له هه لباردنی وشه کان کردوو ته وه، له پیناو به خشینى کونتیکستیکی به هیز، به شیوازیک له گه ل زه مه نه کان مانای نوی ببه خشییت. به گشتی، شیرکو بیکهس و ئه حمه د شاملوو توانیویانه کونتیکستی پراگماتی، دهررونی، سۆزی و هتد به کار بهینن و له هه مووشیاندا هه مان هیزی مانایی ببه خشنه ده که. ئامانجی سه ره کیی شاملوو، گه یاندنی مانا و وینه ی جیاوازه. بو ئه م مه به ستهش له ده که شیعییه کاندای شیوازیکى نوی له پیناو به ستینیکى زیهنیدا به کار هیناوه.

سه‌رچاوه کان

کوردی:

بیکه‌س، شیرکو. (۲۰۱۱). ئیستا کچیک نیشتیمانمه. سلیمانی: ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌رده‌م. هه‌زار، عه‌بدو‌ل‌ره‌حمان شه‌ره‌فکه‌ندی. (۱۳۶۹). هه‌مبانه‌ بۆرینه. تاران: بلاوکراوه‌ی سروش.

فارسی:

باقی‌نژاد، عباس. (۱۳۸۶). «شاملو شاعر زندگی و مرگ». *مجله زبان و ادبیات فارسی*، ش. ۹، س. ۳، صص. ۲۵-۵۰.

جوکار، منوچهر و عارف‌ریزی. (۱۳۹۰). «عناصر و مضامین ترسایی در شعر شاملو». *ادب‌پژوهی*، ش. ۱۷، صص. ۱۴۱-۱۲۱.

شاملو، احمد. *مجموعه اشعار شانزده دفتر*. کتابخانه امید ایران.

--- (۱۳۸۳). *دفتر دوم: گزینیه‌ای از اشعار شاعران بزرگ جهان*. تهران: نگاه.

--- (۱۳۸۴). *دفتر یکم: شعرها*. تهران: نگاه.

عه‌ره‌بی:

البرکاو، عبدالفتاح. (۲۰۱۴). *مدخل الی علم اللغة المدين. القاهرة*.

الحناش، محمد. (۱۴۰۱). *البنیویه و اللسانیات*. دارالبيضاء.

--- (۱۹۸۰). *البنیویه فی اللسانیات*. المغرب: دارالرشاد الحديثة، الدارالبيضاء.

الرباع، سامی. (۱۴۰۶). «البنائیه، التحليل الادبی». *فیصل*، عدد ۱۰۳.

الزبيدي، السيد محمد مرتضى الحسيني. (۲۰۰۴). *تاج العروس من جواهر القاموس*. الكويت: المجلس الوطني للثقافة والفنون.

الزبيدي، محمد بن محمد بن عبدالرزاق. (۲۰۰۸). *تاج العروس من جواهر القاموس*. كويت.

السعدني، مصطفى. (۲۰۰۰). *المدخل اللغوي في نقد الشعر*. منشاه المعارف.

الطلحي، رده الله رده بن ضيف الله (۱۴۲۳). *دلالة السياق*. مكة مكرمه: جامعه ام قري.

الغويل، ابراهيم (۲۰۱۱). *السياق والاثرة في المعنى*. ليبيا: اكااديمية الفكر الجماهيري.

القرطاجي، حازم. (۱۹۸۶). *منهاج البلغاء و سراج الادباء*. بيروت، ط. ۲.

اوشان، على ايت. (۲۰۰۰). *السياق و الفن الشعري من البنية الى القراءة*. دارالثقافة.

اولمان، ستيقن. (۱۹۹۷). *دور الكلمة في اللغة*. ت: كمال بشير، القاهرة.

حجازی، سمیر سعید. (۲۰۰۱). قاموس مصطلحات النقد الادبی المعاصر. القاهرة: دارالافاق العربية.

حسن، سعید. (۱۴۱۳). علم لغة النص. القاهرة.

خطابی، محمد. (۱۹۹۱). لسانیات النص مدخل إلى انسجام الخطاب. بیروت.

خلیل، إبراهیم. (۲۰۰۹). د. امتنان الصمادی، فن الكتابة والتعبير، دارالمسيرة للنشر و التوزيع و الطباعة. عمان - الأردن.

خلیل، عبدالمنعم. (۲۰۰۷). نظریة السياق بین القدماء و المحدثین. الاسكندرية: دارالوفاء للطباعة و النشر.

دايك، فان. (۲۰۰۰). النص و السياق. ت: عبدالقادر قنینی، الدار البيضاء.

سوسیر، فردیناد دی. (۱۹۸۵). دروس فی الالسنه العامه. ت: صالح عرماد. تونس.

شبلنر، برند. (۱۹۸۷). علم اللغة و الدراسات الادبیه. ت: محمود جاد الرب، القاهرة.

عزت، علی. (۱۹۷۱). «اللغة و النظرية السياق». مجله فكر المعاصر، عدد ۷۶.

عمر، احمد. (۱۹۹۸). علم الدلالة. القاهرة: عالم الكتب.

عیسی، رانیا فوزی. (۲۰۰۸). علم الدلالة، النظرية و التطبيق. الاسكندرية: دار المعرفة الجامعية.

عیسی، محمود محمد. (۲۰۰۴). السياق الادبی. جامعه المنصور.

فتحی، ابراهیم. (۱۹۸۶). معجم المصطلحات الادبیه. تونس: المؤسسة العربية للناشرين المتحدین.

فضل، صلاح. (۱۹۹۲). بلاغه الخطاب و علم الفن. الكويت: المجلس الاعلی للثقافة و الفنون والاداب.

فیندریس (۱۹۸۵). اللغة. ت: عبدالحمید الدواخلی و زمیله، القاهره.

مودداس، زینه. (۲۰۰۲). نظریة النظم عند عبد القاهر الجرجانی فی الضوء النظرية السياقية /الحديثه. رساله ماجستير، جامعه مولود معمري.

فهره نسی:

Brekle, H. E. (1974). *Semantique*. Paris: Librairie Armand Colin.

Micro, R. (1982). *Imprime en France*. Paris: Par Brodard Graphique.

Petit, L. (1984). *En Couleurs*. Paris: Parigramme.